

УДК 343.1(477)

В.Г. Дрозд,кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, м. Київ

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Статтю присвячено актуальним питанням диференціації кримінальної процесуальної форми. Проаналізовані наукові підходи до цього поняття, що дало змогу зазначити про постійний розвиток цієї дефініції, яка не може бути сталою, адже змінюється через призму сучасних процесів, що протікають у зв'язку з проведенням правової реформи. Виділено два напрями диференціації кримінальної процесуальної форми: ускладнення та спрощення. У рамках диференційованих форм кримінального провадження виділено два їх види: особливий і спеціальний порядки здійснення досудового розслідування та судового провадження.

Ключові слова: процесуальна форма, диференціація, досудове розслідування, кримінальне провадження, особливі порядки.

Статья посвящена актуальным вопросам дифференциации уголовно-процессуальной формы. Проанализированы научные подходы к этому понятию, что позволило отметить о постоянном развитии данной дефиниции, которая не может быть постоянной, ведь меняется сквозь призму современных процессов, протекающих в связи с проведением правовой реформы. Выделено два направления дифференциации уголовной процессуальной формы: осложнения и упрощения. В рамках дифференцированных форм уголовного производства выделено два их вида: особый и специальный порядки осуществления досудебного расследования и судебного производства.

Ключевые слова: процессуальная форма, дифференциация, досудебное расследование, уголовное производство, особые порядки.

Paper is devoted to the topical issues of differentiation of the criminal procedural form. The scientific approaches to this notion have been analyzed, which made it possible to note the constant development of this definition, which can not be permanent, because it changes through the prism of modern processes taking place in connection with the legal reform. Two directions of differentiation of the criminal procedural form are singled out: complications and simplifications. Within the framework of differentiated forms of criminal proceedings, two types of criminal proceedings have been singled out: special and special procedures for the implementation of pre-trial investigation and judicial proceedings.

Keywords: procedural form, differentiation, pre-trial investigation, criminal proceedings, special orders.

У сучасній вітчизняній теорії кримінального процесу поняття кримінальної процесуальної форми належить до фундаментальних визначень, яке, незважаючи на досить поширене вивчення та дослідження, залишається ще недостатньо розробленим на рівні наукової доктрини. Тож дослідження порядку здійснення досудового розслідування в будь-якому випадку пов'язано з вивченням

процесуальної форми, що зумовлено важливим її значенням для вирішення низки проблем теоретичного і практичного характеру.

На сьогодні доктринальні підходи до сутності кримінальної процесуальної форми, які, до речі, широко представлені в наукових джерелах, свідчать про дискусійність та неоднакове розуміння проблеми єдності та диференціації кримінальної процесуальної форми.

Загалом дослідження єдності та диференціації кримінальної процесуальної форми під час досудового розслідування є похідним від визначення поняття процесуальної форми. Суттєвий вклад у теорію кримінального процесу з питань визначення сутності процесуальної форми зроблено у працях В.П. Бож'єва, В.М. Горшеньова, Ю.М. Грошевого, Л.М. Лобойка, П.Є. Недбайла, В.М. Протасова, Д.В. Сімоновича, М.С. Строговича, В.М. Трофименка та ін. Водночас сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства свідчить про запровадження нової парадигми кримінальної процесуальної форми.

У цьому сенсі науковий інтерес представляє розкриття сутності галузевої процесуальної форми, а саме кримінальної процесуальної. Насамперед, варто навести визначення видатного науковця М. С. Строговича, який під кримінальною процесуальною формою розумів правову форму, що становить сукупність однорідних процесуальних вимог до дій учасників процесу, спрямованих на досягнення матеріально-правового результату, а також сукупність умов, установлених процесуальним законом для вчинення органами слідства, прокуратури й суду тих дій, завдяки яким вони здійснюють свої функції під час розслідування і вирішення кримінальних справ [1, с. 32]. Схоже підхід до визначення зазначеної дефініції спостерігається у працях В. П. Бож'єва [2, с. 8].

Обґрунтовуючи свою позицію, Ю.М. Грошевий доходить висновку, що кримінальна процесуальна форма – це правовий режим кримінальної процесуальної діяльності, що включає дотримання юридичних процедур, виконання певних процесуальних умов та забезпечення гарантій у кримінальному провадженні. У понятті кримінальної процесуальної форми зроблено акцент на тому, що діяльність оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду формалізована. Іншими словами, така діяльність упорядкована, врегульована і має певні форми, які створюються низкою вимог, що пред'являються до неї [3, с. 14].

Заслуговує на увагу й позиція Л.М. Лобойка, який під кримінальною процесуальною формою розуміє визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій і порядок прийняття процесуальних рішень. На цій підставі учений цілком слушно зауважує, що значення кримінальної процесуальної форми полягає в тому, що вона створює детально врегульований, юридично визначений режим кримінального провадження [4, с. 15]. Водночас, підтримуючи таке визначення, слід констатувати, що вчений залишив поза увагою порядок реалізації прав і обов'язків учасників кримінального провадження, які не є суб'єктами владних повноважень, але залучаються до нього.

Не прагнучи навести всі існуючі доктринальні позиції щодо поняття кримінальної процесуальної форми, зазначимо, що на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу серед учених так і не склалося єдиного погляду стосовно його розуміння. Разом з тим, більшість науковців є прихильниками тлумачення кримінальної процесуальної форми як складного за змістом правового феномену, що відображається через комплексність його складових компонентів, які характеризують різні його сторони.

Беручи до уваги викладене, можна зазначити, що однією з основних ознак кримінально процесуальної форми є її загальність. Проте не можемо погодитись з точкою зору, яка панувала за часів розвитку науки кримінального процесу радянського періоду, з приводу того, що кримінальна процесуальна форма має бути уніфікована в усіх провадженнях. На той час таку позицію висловлювали М.С. Строгович [5, с. 52], Т.М. Добровольська, П.С. Елькінд [6, с. 4–8] та ін.

Подальший процес реформування кримінального процесуального законодавства України призвів до суттєвих змін здійснення кримінального провадження, а отже, і до уніфікації процесуальної форми. При цьому не слід розглядати диференціацію процесуальної форми як домінуючу тенденцію розвитку кримінального процесу, оскільки єдність форми направлена на те, щоб під час досудового розслідування застосовувались єдині для певної категорії проваджень правила. У фундаментальному значенні це сприяє як дотриманню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, так і забезпеченню законності здійснення кримінального провадження в цілому.

Як доречно вказується у наукових джерелах, прагнення до диференціації кримінального судочинства – це тенденція, яка характерна майже для всіх сучасних держав, витоки якої беруть початок у далекому минулому. В її основі лежить бажання застосовувати такі форми судочинства, які були б адекватні тяжкості та складності провадження, що розглядається, і тим правовим наслідкам, що можуть настати в результаті такого розгляду [7, с. 28]. Відтак слід підтримати наукову позицію з приводу того, що єдність кримінальної процесуальної форми зовсім не виключає її диференціації, ідея якої відштовхується саме від єдності. Будь-яка диференціація похідна від звичайної (уніфікованої) форми. Тому єдність і диференціація кримінальної процесуальної форми – це дві протилежності, що знаходяться в діалектичній єдності [8]. На сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу даної позиції притримуються більшість дослідників цієї проблеми, зокрема С.С. Циганенко [9, с. 8], Д.П. Великий [10, с. 35], О.В. Смирнов та К.Б. Калиновський [11, с. 645], Г.К. Тетерятник [12, с. 137] та ін. Поряд із тим у наукових джерелах репрезентована позиція й про необхідність запровадження нового принципу кримінального процесу, а саме принципу оптимальної організації, диференціації та прискорення процесу [13, с. 23].

Здійснивши системний аналіз процесуальної форми кримінального провадження, В.М. Трофименко вказав на те, що диференціація становить тенденцію розвитку сучасного законодавства [14, с. 145; 15, с. 140]. До того ж, за дослідженням О.Г. Шилю, доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, оскільки вона визнана не тільки національним законодавцем, а й міжнародною спільнотою [16, с. 181].

Таким чином, на переконання В.М. Трофименка сьогодні в науці кримінального процесу репрезентовано підхід до розуміння “диференціації кримінальної процесуальної форми” як способу процесуальної організації, відповідно до якого в системі кримінального процесу автономізуються окремі провадження, а також встановлюються як загальний, так і диференційований порядок їх здійснення [17, с. 180]. Утім, ця точка зору не є єдиною. Зокрема, А. Бардаш під диференціацією кримінального судочинства розуміє наявність у межах єдиного кримінального процесу проваджень, що якісно різняться між собою за ступенем складності процесуальних форм [18].

Вважаємо, що наведені визначення тлумачення диференціації кримінальної процесуальної форми цілком відповідають тій необхідності, що ставиться до неї. Тож, усвідомлюючи всю складність окресленого питання, можна констатувати,

що дефініція “диференціація кримінальної процесуальної форми” не може бути сталою, адже змінюється крізь призму сучасних процесів, які протікають у зв’язку з проведенням правової реформи.

Доктринальні підходи до з’ясування сутності процесуальної форми дають змогу виділити *два напрями її диференціації*: по-перше, це ускладнення форми в одних категоріях кримінальних проваджень та, по-друге, її спрощення в інших. У цьому контексті погодимося з науковою позицією Л.М. Лобойко та О.А. Банчука, які зазначають, що зазвичай порядок провадження є єдиним (уніфікованим) в усіх кримінальних провадженнях, але в деяких випадках законодавець встановлює особливі (диференційовані) порядки. Тому диференціація кримінальної процесуальної форми може бути пов’язана як з ускладненням, так і зі спрощенням провадження [19, с. 20].

Разом із тим, ученими висловлюється й інша точка зору, зокрема про виділення в структурі кримінальної процесуальної форми двох різновидів: прискорених та спрощених, що є різними явищами, які слід відрізнити одне від одного [20, с. 98–99]. У даній науковій дискусії підтримаємо класичну позицію про диференціацію процесуальної форми у напрямі спрощення або ускладнення. Традиційно, ускладнення процесуальної форми пов’язують з введенням додаткових гарантій прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, участю більшої кількості учасників, що, зумовлює проведення більшої кількості процесуальних дій та прийняття рішень. У свою чергу, її спрощення пов’язують з урахуванням невеликої тяжкості злочину, очевидності його вчинення, ступенем складності провадження.

Загалом комплексний аналіз положень чинного КПК України свідчить, що в ньому існує явний приклад диференціації процесуальної форми, а саме у Розділі VI закріплено особливі порядки кримінального провадження. При цьому окрім особливих порядків кримінального провадження в КПК України також передбачено ще декілька диференційованих форм досудового розслідування або судового провадження. Наведене дає привід для виділення в рамках диференційованих форм кримінального провадження *двох підсистем* (видів), а саме: особливих і спеціальних порядків здійснення досудового розслідування та судового провадження.

До особливих порядків кримінального провадження слід віднести ті, що містяться у Розділі VI КПК України, зокрема: кримінальне провадження на підставі угод (глава 35); кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (глава 36); кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37); кримінальне провадження щодо неповнолітніх (глава 38); кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39); кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (глава 40); кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (глава 41).

До спеціальних порядків кримінального провадження слід віднести такі окремі процесуальні провадження, що передбачають диференціацію процесуальної форми або під час досудового розслідування (глава 24-1, 25 розділу III, розділ IX-1 КПК України) або під час судового провадження у суді першої інстанції (ст. 323; § 1, 2 глави 30 розділу IV КПК України), зокрема: спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень (глава 24-1); досудове розслідування

кримінальних проступків (глава 25); спеціальне судове провадження (ч. 3 ст. 323); особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції (розділ IX-1); спрощене провадження щодо кримінальних проступків (§ 1 глави 30); провадження у суді присяжних (§ 2 глави 30).

Отже, резюмуючи проведене дослідження, можна зазначити, що сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми значно відрізняється від класичної. Це спричинено приведенням національного законодавства до європейського, першоосновою якого є наявність спрощених процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Строгович М.С.* Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. 151 с.
2. Уголовный процесс: учеб. для вузов / под ред. В. П. Божьева. М.: Спарк, 1998. 591 с.
3. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право. 2013. 824 с.
4. *Лобойко Л.М.* Кримінальний процес: підручник. К.: Істина, 2012. 432 с.
5. *Строгович М.С.* О единой форме уголовного процесса и пределах ее дифференциации. Социалистическая законность. 1974. № 9. С. 49–53.
6. *Добровольская Т.Н.* Элькин П. С. Принципиальное единство уголовно-процессуальной формы – важная гарантия законности правосудия и прав личности. Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе. Ярославль, 1977. С. 3–9.
7. *Цыганенко С.С.* Дифференциация как модель уголовного процесса (уголовно-процессуальная стратегия). Материалы международной конференции, посвященной 160-летней годовщине со дня рождения проф. И.Я. Фойницкого (г. Санкт-Петербург, 11–12 октября 2007 г.). URL: http://www.iuaj.net/1_oldmasp/modules.php?name=Pages&go=showcat&cid=27&pagenum=1 (дата звернення: 06.11.2017).
8. Уголовно-процессуальное право. Актуальные проблемы теории и практики: учебник для магистратуры / под ред. В.А. Лазаревой, А.А. Тарасова. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2015. 465 с.
9. *Цыганенко С.С.* Общий и дифференцированный порядок уголовного судопроизводства: дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2004. 498 с.
10. *Великий Д.П.* Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. 211 с.
11. *Смирнов А.В.* *Калиновский К.Б.* Уголовный процесс: учеб. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 586 с.
12. *Тетерятник Г.К.* Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. Верховенство права. 2017. № 1. С. 136–143.
13. *Алексеев Н.С., Морщакова Т.Г., Чангулі Г.І.* Кримінально-процесуальне право. Берлін: Госиздат ГДР, 1977. 623 с.
14. *Трофименко В.М.* Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: дис. ... доктор. юрид. наук. Харків, 2017. 437 с.
15. *Трофименко В.М.* До питання щодо поняття та значення диференціації кримінально-процесуальної форми. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2012. Вип. 18. С. 139–142.
16. *Шило О.Г.* До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. Право України: Респ. юрид. журнал. 2010. № 9. С. 180–186.
17. *Трофименко В.М.* Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С. 171–183.
18. *Бардаш А.* До питання щодо диференціації процесуальної форми. Юридичний вісник. 2012. № 3. С. 131–136.
19. *Лобойко Л.М.* *Банчук О.А.* Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: ВАІТЕ, 2014. 280 с.
20. *Сливич І.І.* Прискорені та спрощені провадження в кримінальному судочинстві: визначення та доцільність існування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2015. Випуск 31. Том 3. С. 97–100.

Отримано 13.11.2017